

ומבואר בדבריו שלפי טעם זה אין איסור לאכול כלום לאחר קריאת ההלל. ואולם הרמב"ן וכן הראב"ד השיגו ודחו טעם זה. וכתב הרמב"ן שאסור לאכול גם לאחר ההלל. וטעם איסור זה, כתב, כי רצו חכמים שיהא מברך בעוד טעם הפסח בפיו כדי שיהא לו היכר שלא יחזור ויאכל ונמצא הפסח נאכל באמצע סעודה או על בטן ריקנית מפני דוחק חבורות, ולאחר שיגמור סדר הלילה יהא עורך שלחן ואוכל, ויש בדבר חשש שבירת עצם. [גם יש לחוש שמא יאכל במקום אחר. עפ"י ר"ן], לכך תקנו שלא יאכל כלום לאחר הפסח. ואף במצה תקנו כן – זכר לפסח.

'איסקריטין' – עשויים כצפיחית שעיסתם רכה מאד (רש"י לו.).

דף קב

כל ערל לא יאכל בו – בו אינו אוכל אבל אוכל במצה ומרור. מבואר בסוגיא שאפילו לרב אחא בר יעקב שמצה בזמן הזה דרבנן, ערל או טמא שאינם אוכלים פסח חייבים במצה מדאורייתא, שלא הוקש חיוב המצה אלא לזמן שיש פסח, אבל לא לאכילת הפסח בפועל, הלכך גם מי שאינו אוכל פסח חייב במצה. ולכאורה יש ללמוד מזה לדין שנוקטים מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן, שבזמן הבית היה המרור מחויב מדאורייתא אפילו לערל ולטמא שאינם עושים פסח. ואולם הרמב"ם (בספר המצוות עשה קנח) לא מנה אכילת המרור כמצוה לעצמה, וכן כתבו כמה ראשונים (לעיל כח) שאכילת המרור מדין תורה אינה עומדת לעצמה אלא מתלווה לפסח. ולדבריהם נראה שאמנם לרב אחא בר יעקב מחויב הערל במרור מדאורייתא, כפשוטו לשון הגמרא 'אבל אוכל במצה ומרור', אבל להלכה שיש חילוק בין מצה למרור, אין הוכחה שהמרור מצוה לעצמה ולא שמענו לרבות ערל וטמא אלא למצה. וע"ע במובא לעיל כח.

בערב תאכלו מצת בגימטריא: **הכתוב קבעו חובה בליל ראשון** (גליונות קהלות יעקב).

'ישנו מקצתן – יאכלו. כולן – לא יאכלו. רשב"ם פירש שנחשבת כאכילה בשני מקומות. ואילו הראב"ד (בהשגותיו על המאור כאן ועל הרמב"ם סוף הל' חמץ ומצה) פירש משום שנפסל בהסח הדעת. לפי טעמו נראה לכאורה שאם היה שמור על ידי אדם אחר או שהצניעוהו – יאכלו. ושמא גזרו בכל שינה לאסור באכילה. והנה בירושלמי (כפירוש פ"מ) מפרש טעם הסיפא שהפסח אחר חצות מטמא את הידים – משום פסול הסח הדעת שכבר נאסר לאכלו [אך זה דלא כתלמודנו שהעמיד כראב"ע, ואילו לפי הירושלמי כן הדין אפילו לרע"ק]. ולפי זה הרישא והסיפא מדברים בענין אחד; פסול הסח הדעת בפסח. אך משמע מלשון המשנה שדוקא לאחר חצות גזרו טומאת ידים כנותר, ולא בנרדמו. ואף כי דבר שנפסל בהסח הדעת נחשב כטמא, אך באופן שודאי לא נטמא כנ"ל יש לומר שלא גזרו בו טומאה.

'ע"ב) 'נים ולא נים תיר ולא תיר' – ישן ואינו ישן, ער ואינו ער. [ונרמז במלה עצמה: 'נת נמ נמ ו' – כמו נם וניעור נם וניעור בהפסקות].

'אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזא דקא מנמנמ, אמר ליה מינמ קא נאים מר. אמר ליה מינומי קא מנמנמ ותנן נתנמנמו יאכלו נרדמו לא יאכלו. רשב"ם מפרש מעשה זה בליל פסח, ולענין אכילת מצה.

והתוס' (ק"ט): חולקים וסוברים ששינה אינה אוסרת לאכול מצה אלא קרבן הפסח בלבד (וכן דעת הר"ה

והראב"ד ומהר"ם חלאוה והרא"ה). ופרשו (על פי הירושלמי) המעשה לענין תענית, שאם ישן בלילה שוב נאסר באכילה, אבל נתנמנם מותר.

והרו"ה מפרש מעשה זה לא לענין מצוה או איסור כלשהו אלא בשאר ימות השנה היה, והובא כאן כדי לפרש החילוק בין שינה לנמנום.

משמע מפשטות הלשון שאביי שאלו לרבה תוך כדי נמנומו [אפשר כדי שלא ירדם], ומתשובתו מבואר שהחשיב עצמו למתנמנם. ואף על פי שידע לאהדורי מתניתין, יש לומר כיון שהמשנה שגורה על לשונו כאותו הרי זה כמדוכרי ליה ומדכר, ואינו דומה למי שצריך להיזכר היכן הניח כלי שפירש רשב"ם שזהו בגדר החזרת סברא.

יאכלו את הבשר בלילה הזה – רבי אלעזר בן עזריה אומר... עד חצות. אמר לו רבי עקיבא... עד שעת חפזון. לרבי אלעזר בן עזריה, זמן אכילת פסח מן התורה הוא עד חצות. ואילו לרבי עקיבא – עד עלות השחר. וכתבו כמה ראשונים (רשב"ם ותוס' כאן; רש"י לעיל צג: רמב"ם ספ"ח מקרבן פסח; ועוד – עפ"י הסוגיות בתחילת המסכת ובזבחים נז: וכן הוכיח האור-זרוע (ח"ב רלא) מהירושלמי. וכן כתבו אחרונים להוכיח מהמכילתא פר' בא) שגם לרבי עקיבא, מדרבנן אכילתו עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה, וכשאר הנאכלים ליום אחד. ואולם יש חולקים (ע' רשב"א ברכות ט. ובלשון הרא"ש כאן משמע שמסתפק בדבר. וע' שו"ת פרי יצחק ח"ב ג).

לענין הלכה נחלקו הראשונים; רבנו חננאל (כאן) והתוס' (בזבחים נז: ובמגילה כא) כתבו שהלכה כרבי אלעזר בן עזריה, שכך דעת כמה סתמי משניות (והתוס' כאן כתבו שאין הדבר מוכח). ואילו הרי"ף והרמב"ם (ק"פ ח) פסקו כרבי עקיבא. וכן הסכים הרא"ש (ומשמע מדברי הרמב"ם שגם בדיעבד לא יאכל אחר חצות, כי חכמים העמידו דבריהם ועקרו דבר מן התורה לעשות סייג לתורה. כן הוכיח בשאגת אריה (ד). וע"ע אבי עזרי (קמא) ק"ש א, ט). וכן דעת הרב המגיד ובעל העיטור והר"י מקורביל. וכמה ראשונים נסתפקו בדבר כיצד הלכה (כמובא בבאור הלכה תעז).

לראב"ע שאמר מן התורה עד חצות, מדוע לא עשו חכמים הרחקה – יש לומר שלא גזרו אלא להצילו מאיסור כרת (כמו שכתב רשב"ם), ואין חיוב כרת לאוכל אחר חצות אפילו לראב"ע, עד לבוקר שנעשה 'נותר'. ועוד יש לומר הואיל שזמנו קצר, עד חצי הלילה, לא עשו חכמים הרחקה. כן כתב הקרן אורה ובזבחים נז.

א. נראה לפרש טעמו האחרון, שאין חשש פשיעה אלא כשזמנו ארוך, עד הבוקר, לפיכך חוששים שידחה המצוה, אבל בזמן קצר לא ראו צורך לגזור. סברא זו מבוארת בדברי רבנו יונה ריש ברכות לענין קריאת שמע. וכן מפורש בגמרא בשבת (י). שלכך בתפלת ערבית יש חשש פשיעה גדול יותר ממנחה.

ועוד נראה שחשו חכמים שמא אם יקבעו זמן קצר יותר מחצות, יצא שכרנו בהפסד ולא הועלנו בתקנתנו משום דלאו כולי עלמא זריזין, ויותר פסחים ויותר מעכשו שזמן האכילה נמשך עד חצות. וכנראה כל זה כלול בדברי הקרן-אורה.

ב. הסברה שכתב שלא גזרו אלא כלפי איסור כרת – כן כתב רבנו מנוח (חמץ ומצה ו. וכ"כ הצ"ח) בבאור דעת הרמב"ם שלענין מצות מצה לא מצינו שתקנו חכמים עד חצות [ודלא כדברי הרא"ש והטור] – כיון שאין שייך שם איסור כרת [וסברת 'מה לי איסור לאו מה לי איסור כרת' אינה אמורה לענין גזרת הרחקה, כפי שכתב באבני נזר יו"ד תנז]. ואולם לענין קריאת שמע, הגם שאין איסור בקריאתה אחר הזמן – גזרו חכמים. יש לומר שחששו יותר בדבר המסור לכל אדם באופן פרטי, והוא מצוי בכל יום.

ומכל מקום יש חילוק לשיטת הרמב"ם, שלענין ק"ש פסק שקורא בדיעבד אחר חצות, ואילו לענין הקטר חלבים ואכילת פסח נראה מדבריו שאפילו בדיעבד אין זמנו אחר חצות, כמו שכתבו האחרונים – ויש לומר שבאיסור כרת החמירו חכמים בגזרתם יותר.

וע' באריכות בענינים אלו בשו"ת בית זבול ח"ב כח ובשו"ת פרי יצחק ח"ב ג.

ג. ומה שכתב שאף לראב"ע אין נעשה 'נותר' עד הבוקר – כן כתבו והוכיחו כמה אחרונים (ע' אור שמח חמץ ומצה ו,א; קהלות יעקב ג; חדושי הגר"ח בנגיס ח"ב ג,ב; אבי עזרי (קמא) ק"ש א,ט; חדושי ר' שמואל עמ' צז-צה; מאור ישראל ברכות ט. וע"ע לעיל ע.א.). וכן משמע מדברי כמה ראשונים – ע' ריטב"א ברכות ט; אור זרוע ח"ב רלא [ואף על פי שלענין טומאת נותר דרבנן, מבואר כאן שכבר מחצות גזרו עליו טומאה].

ואולם פשט דברי הרשב"ם בסוגיא מורים שמיד בחצות נעשה 'נותר' דאורייתא. ושמעתי מהגר"ש כץ שליט"א לדקדק כן מדברי התוס' בברכות ט. שכבר נעשה 'נותר' בחצות [אלא שצריך באור לפי"ז במה שפירשו התוס' שם את הכתוב 'לא תותירו ממנו עד בוקר' – לא תעשו דבר שיבוא לידי נותר עד בוקר שאם לא יהא נאכל עד חצות לא תוכל לאכלו ולשרפו בלילה. ואין מובן הלא אף בבוקר לא תוכל לשרפו אלא בבוקר שני, וא"כ למאי אמר קרא 'בוקר', הלא בבוקר לא חל שום דין עליו שהרי נעשה נותר מחצות ואילו שריפתו רק למחרת. וע"כ היה נראה לאידך גיסא, שרק בבוקר חל בו דין 'נותר' גמור להתחייב עליו כרת כי אז נטען שריפה אלא שאסור מצד אחר, אבל מחצות אמנם נפסל אך אינו באיסור 'נותר' להתחייב עליו. ובוה א"ש הסוגיא בדף עא. וגם דברי הרשב"א מתישבים עם דברי הקר"א, שאמנם נעשה כנותר בחצות אבל עדיין אין בו חיוב גמור. וע"ע].

וע"ע בכללות הענין בהרחבה בספר 'פרקי מועדות' פרק ט.

ונוגע הדבר למעשה – לענין זמן אכילת מצה וכזית של 'אפיקומן', וכן לענין אכילת מרור; לראב"ע יש להקפיד לאכלם עד חצות שהרי זמנם מקביל לזמן אכילת קרבן פסח, כמבואר בסוגיא. ובדיעבד – יאכל אחר חצות לחוש לדעת רבי עקיבא, אך ללא ברכה. וכן לענין קריאת ההלל בליל פסח וברכתו – יש לזוהר לכתחילה לקראו קודם חצות (עפ"י ראשונים; רמ"א תעו, א ומשנה ברורה שם). ויש אומרים אף לענין אכילת כזית פת בסוכה בליל יו"ט ראשון, שהוקשה לאכילת מצה (עפ"י רמ"א תרל"ט, ג).

ובשו"ת אבני נזר (או"ח שפא) כתב שלראב"ע שזמן אכילת הפסח עד חצות, מותר לאכול לאחר חצות דברים אחרים, שלא אסרו לאכול אחריו אלא במשך זמן מצוותו ולא לאחר מכן. ולפי זה כתב, הרוצה להמשיך סעודתו, יכול לאכול כזית מצה ל'אפיקומן' קודם חצות ויתנה שאם הלכה כראב"ע הרי מקיים בזה מצוותו, ואם הלכה כרבי עקיבא הרי זו אכילת רשות גרידא, ולאחר חצות הולך ואוכל דברים אחרים, ולבסוף אוכל כזית מצה כ'אפיקומן' לרבי עקיבא. ויש מפקפקים על עצה זו (וע"ע טוב ראי).

'חפזון – עד שעת חפזון'. נראה שדרש כן כי על פי פשט מה בא ללמדנו והלא כבר נאמר 'וככה תאכלו אתו מתניכם חגרים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם'. ומהו 'ואכלתם אתו בחפזון' – לציין זמן לסיום אכילתו.

'סלקא דעתך אמינא הואיל ופסח קדשים קלים... אוקים לילות במקום ימים ויהא נאכל לשני לילות ויום אחד'. רש"י (בברכות ט) מפרש: לא שייאכל ביום אלא רק בלילה הבא אחריו [ובאור שמח (חמץ ו,א) תמה הלא טוב אינו דומה לשלמים, וגם היכן מצינו דבר שנאכל ונדחה וחזור ונאכל]. ורשב"ם (כאן) מפרש דהוה אמינא למעט מבליילה רק את היום שלפניו, אבל ביום שבינתיים נאכל. [וגם על פירוש זה תמה באור שמח, והלא קרא סתמא כתיב בלילה – ולא ביום]. והאור-שמח (שם) כתב דבר חדש; לא נתמעט מבליילה אלא כלפי מצות עשה של אכילת פסח, שאינה נוהגת אלא בלילה, אבל לא בא הכתוב לאסור אכילה, הלכך הוה אמינא שאפשר לאכול גם ביום, כשאר קדשים קלים.

ולפי סברה זו כתב שגם לפי האמת לא נאסר לאכול הפסח אחר חצות, גם לרבי אלעזר בן עזריה, אלא שמצות אכילת הפסח לדעתו אינה נוהגת אחר חצות, אבל אינו נפסל מתורת אכילת קדשים קלים כל הלילה.

הארץ בשוב הסוגיות בענין. ואלם סוגיין דעלמא, ראשונים ואחרונים, אינה כן (עתוס' כאן וברכות ט. ועוד) – אלא לראב"ע אסור לאכול אחר חצות. וע"ע בענין זה במובא לעיל ע עא.

זרבי אלעזר אמר לך מלא תותירו עד בקר נפקא הא. ורבי עקיבא אמר לך, אי לא כתב רחמנא הזה הוה אמינא מאי בקר בקר שני...! אינו מוכן לכאורה, הלא ר' אלעזר דרש גזרה-שוה עד חצות, וממילא יש לשמוע שאינו נאכל לשני ימים. וגם לרבי עקיבא כיון שלומד מ'חפזון' דישראל שהיה בבקר ט"ו, למה ליה קרא למעט לילה שלאחר ט"ו [אך זה ניתן ליישב לפי דברי רש"י שאי אפשר לאכול ביום, אם כן 'שעת חפזון' לא באה למעט אלא אכילת יום, ומ'הלילה הזה' ממעט לילה שני]. ואפשר לפי שאין מפורש בכתוב שמכת בכורות היתה רק בט"ו, א"כ אם היינו מפרשים שהאכילה נמשכת גם ללילה הבא, היינו יכולים לומר שגם מכת בכורות היתה או נמשכה עד ליל ט"ו (עפ"י רע"ב). יש להעיר משבת פז: 'בחמשה עשר יצאו ולערב לקו בכורות – לערב סלקא דעתך? אלא אימא מבערב'. ויש לומר באופן אחר: כוונת הגמרא היא שאילולא 'לא תותירו' היה נצרך 'הלילה הזה' לאפוקי לילה שני כלר' עקיבא, ושוב לא היה לנו לדרוש גזרה שוה, שאינו מופנה.

'חשדי כהונה'. רש"י ורשב"ם פרשו: גזרו כדי שלא יפגלוהו בכוונה תחילה להפסיד הבעלים. ואם תאמר, כשם שאינם חשים לאיסור פיגול כמו כן לא יחשו לעשות קדשים בטומאה – יש לומר שטומאה חמורה אף לרשעים, כמו שאמרו (ביומא כג.) 'ללמדך שחמורה עליהן טהרת כלים יותר משפיקות דמים' (תוס' פה. ד"ה משום).

ורבנו חננאל מפרש 'חשדי כהונה' – שלא יחשדו בכהן המטלטלו שמה לאכול הוא מטלטל, לפיכך גזרו בו טומאה שלא יגע בו כלל.

'עצלי כהונה'. יש מהאחרונים שפירש בדעת הרמב"ם: הואיל והנותר מצוי הוא ויש חשש שיתעצלו בו עד שיצטבר ממנו הרבה וישרפו הכל ביחד, לכך גזרו בו טומאה כדי שימהרו לשרפו (עפ"י אור שמח הל' אבות הטומאות ה,ג).

דף קכא

'בירך את של זבח'. גם לדעת הסוברים שאכילת קדשים אינה מצוה אלא בכהנים ולא בישראל (ע' במובא לעיל נט), ישראל האוכל את חגיגתו מברך ברכת המצות, שמכל מקום כשאוכל יש בזה צד מצוה, וכמו שכתב הרדב"ז (בסוף הלכות תרומות) שמברכים על אכילת תרומה אף על פי שאינה מצות עשה כאכילת קדשים (עפ"י טוב רואי בשם הרצ"י זצ"ל).

ונראה שיש נפקותא בשאלה זו, האם מותר לאכול החגיגה עם הפסח כאחת; אם אכילת קדשים לישראל מצוה היא – מותר, שמצוות אין מבטלות זו את זו (לחד מאן דאמר לעיל קטו). אבל אם אינה מצוה, הגם שמתקיימת מצוה כל דהו באכילה, אך בעיקרה אינה חובה אלא רשות – אם אכל עם הפסח לא יצא ידי חובת פסח. וכשם שאדם שאכל כזית מצה וממשיך לאכול עוד מצוה, שלדעת כמה מהאחרונים יש בדבר קיום מצוה בכל מה שאוכל, אם יאכלנה עם המרור מבטלת המצה את המרור גם למ"ד מצוות אין מבטלות זו את זו (כמבואר בראשונים לעיל קטו) – כי סוף סוף אכילה זו של המצה רשות היא ולא חובה. וע' מנחת חינוך ה, יט בקומץ המנחה ושם ו, ב.

קמא שאינו חייב אלא ארבע ואינו אומר הלל הגדול. ואם רצה – שותה עוד הרבה. והרמב"ן כתב שכוס חמשי רשות אבל אסור לשתות יותר. וכששותה כוס חמשי אומר עליו הלל הגדול, וכשאינו שותה – אינו אומר.

ואולם יש אומרים שאין הלל הגדול תלוי בכוס חמשי כלל אלא אומר על כוס רביעי, שלא נזכרה כוס חמישית בתלמוד לגרסתם. וכן נוהגים (עפ"י רש"י ורשב"ם; או"ח תפ,א).

ב. בין הכוסות מותר לשתות, מלבד בין שלישי לרביעי.

א. בירושלמי אמרו הטעם שמא ישתכר ולא יוכל לומר הלל, אבל יין שבתוך המזון אינו משכר כל כך. ויש מפרשים טעם איסור השתיה לאחר כוס שלישי כדי שלא יבטל טעם המצה. ולפי טעם זה אסור לשתות גם לאחר ההלל וכוס רביעי, אבל לפי טעם הירושלמי לא מצינו איסור (תוס'). ויש אומרים שאף לפי טעם הירושלמי אסור לפי שחייב לספר ביציאת מצרים עד שתחטפנו שינה (ערא"ש ס' לג; טשו"ע תפ,ב) הלכך חוששים שמא ישתכר ולא יספר (עפ"י בהגר"א, מובא במשנ"ב סק"א).

ושתייית מים נראה שיש להתיר לכל הטעמים, ודלא כמו שכתב הר"י יוסף טוב עלם בסדרו לאסור (תוס'). ואולם שתית שאר משקים שאינם משכרים, לפי הטעם שישאר טעם-מצה בפיו – יש לאסור (עפ"י רמ"א ואחרונים). ויש לחוש לדעה זו אם לא במקום צורך גדול. ונראה ששתיית תה וכד' אינה מבטלת טעם המצה (ע' משנ"ב סק"א).

ויש מפרשים טעם האיסור מפני שנראה כמוסיף על הכוסות, משא"כ לאחר כוסות ראשון ושני אינו נראה כמוסיף כי כן רגילים לשתות קודם הסעודה ובתוכה (עפ"י ב"ח תעט ועוד). ולפי טעם זה אסור אפילו במשקה שאינו משכר, אם הוא חמר מדינה (פרי חדש).

ב. יש אומרים להמנע מלשתות בין כוס ראשון לשני יין או כל משקה המשכר. וראוי להזהר בכך. וכן נוהגים (עפ"י כלבו; או"ח תעג,ג).

דפים קיט – קכ

ר. א. כיצד נאמר ההלל? האם מברכים עליו תחילה וסוף?

ב. מהו 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן'? האם מפטירים לאחר המצה 'אפיקומן'?

א. מקום שנהגו לכפול את ההלל – יכפול. לפשוט – יפשוט. לברך אחריו – יברך אחריו. הכל כמנהג המדינה. אמר אביי: לא שנו אלא לאחריו אבל לפניו – מצוה לברך, כשאר המצוות שמברך עליהן עובר לעשייתן.

ב. 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן'. פירש רב: שלא יעקרו מחבורה לחבורה [אפיקומן] – הוציאו כליכם-בגדיכם, לילך לחבורה אחרת]. גזרו שלא לאכול בחבורה אחרת אחר אכילת הפסח, שמא יאכל את הפסח בשני מקומות, וכדעת רבי יהודה שאסור לעשות כן (רשב"ם ותוס').

אחר אכילת מצה כגון בזמן הזה שאין פסח, כתבו התוס' שאין איסור לאכול במקום אחר כי המצה נאכלת בשני מקומות. וכן דעת בעל המאור והראב"ד (סוף הל' חמץ ומצה) הרא"ה ומהר"ם חלאוה.

וברש"י ורשב"ם (להלן קכ.) מבוואר שאסור לאכול מצה בשני מקומות. וכן נפסק בשלחן ערוך

(תע). ומשמע ברשב"ם שרק לאחר שהתחיל לאכול אפיקומן אסור לאכול במקום אחר. ואילו ברמב"ם משמע שאסור אף קודם אכילת האפיקומן (וכ"מ ברא"ש – ע' בחדושי הנצי"ב. ואפשר שאף הרשב"ם לא אמר אלא לפי שיטתו שמצה של חובה באה לאחרונה, אבל כשאוכל מצה בתחילה לשם חובה אסור כבר מאותה שעה לאכול במקום אחר. ואולם הפוסקים נקטו שרק האפיקומן אין לאכול בשני מקומות מפני שהוא זכר לקרבן פסח – ע' טור ורמ"א תעח,א). ואפילו באותו חדר אין לאכול מקצתו בשלחן זה ומקצתו בשלחן אחר (מגן אברהם).

שמואל ורבי יוחנן פירשו: שלא יאכל לאחר הפסח אף לא באותו מקום [אפיקומן] – הוציאו דברי מאכל, מיני מתיקה הנאכלים בסוף הסעודה] – כדי שיישאר טעם הפסח בפיו. או כדי שייאכל הפסח על השובע ולא כשהוא רעב, שלא יבוא לשוב בו עצם או מטעם אחר (ע' בראשונים). נחלקו הלשונות בדעת שמואל האם מפטירים אחר המצה אפיקומן או אין מפטירים וצריך לאכול מצה באחרונה (זכר למצה הנאכלת עם הפסח).

א. רש"י ורשב"ם פירשו שמצה זו הנאכלת לאחרונה היא הנאכלת לשם חובה, הגם שמברך על אכילת מצה לפני כזית ראשון. והתוס' והרמב"ם והרמב"ן והרא"ש נקטו שעיקר המצוה במצה ראשונה הנאכלת לתאבון (ובערוה"ש תעז,ב כתב שלשון הרמב"ם מורה כדעה ראשונה).

ב. הלכה כשמואל ורבי יוחנן. והלכה שאין מפטירים אחר המצה אפיקומן – כלשון ראשונה שהיא סתמא דגמרא (רי"ף; רמב"ם חמץ ומצה ה, ט וש"פ).

וכתבו רשב"ם (קכ.) ותוס' (קיו:): שלא אסרו אלא מיני אכילה, אבל שתיה מותרת. וכן כתב הרז"ה שמותר לשתות יין בסוף כמה שירצה. אבל הרי"ף אסר לשתות יין ומתיר מים.

ג. נוהגים לכתחילה לאכול שני כזיתי מצה באחרונה (עפ"י מהרי"ל, ב"ח ומג"א – זכר לפסח ולמצה הנאכלת עמו. ובח"א כתב זכר לפסח ולחגיגה).

ה'אפיקומן' נאכל ממצה שהוצפנה לשם כך במפה או תחת הכר. ואולם אם אבדה מצה זו – יאכל ממצה שמורה אחרת (עפ"י רמ"א סוס"י תעז וש"פ).

ד. יש מקלים בשעת הצורך לאכול שאר דברים אחר חצות הלילה, שאז אינו זמן המצוה לראב"ע (וכן הורה הגרשו"א למשמשים במשמרות בבתי חולים וכד'. ובשו"ת אבני נזר נתן עצה לאכול לפני חצות ולהתנות שאוכל למצות 'אפיקומן' רק אם הלכה שזמנו עד חצות, ושוב יכול לאכול אחר חצות כל דבר ויאכל מצה לאחרונה שמא הלכה כרע"ק).

ה. עבר ואכל לאחר אפיקומן, יש אומרים שאין צריך לשוב ולאכלו (עפ"י חק יעקב תעח). ויש אומרים שצריך (א"ר, וכ"כ המשנ"ב שם סק"א).

ו. אם אין לו אלא כזית מצה שמורה למצוה, כתב הרי"ף שבתחילה יברך 'המוציא' על מצה אחרת, ולאחרונה יאכל השמורה ויברך 'על אכילת מצה' ואח"כ יכרוך מצה ומרור. והרז"ה כתב שאינו כורך שהרי אין לו עוד שמורה. וכתב שאפילו הלל מודה בזה.

ז. מדברי התוס' ועוד נראה שהיו אוכלים קרבן פסח רק בסוף הסעודה, על השובע. ויש אומרים שהיה נאכל בתחילת הסעודה [לאחר אכילת כזית מבשר החגיגה. ויש אומרים: לפניו. עפ"י ארחות חיים ואבודרהם] כמו מצה לדידן, ובנוסף אוכלו לאחרונה (ע' במאירי סט. וכן מורים דברי הרמב"ם חמץ ומצה ה, ט. ע' צ"ח קכא. וחדושי הנצי"ב קטז:). וע' גם מהר"ם חלאה להלן שעיקרו נאכל בתחילה ושומרים ממנו כזית לכל אחד לגמר הסעודה, כמו שאנו עושים במצה. ובמאירי כאן ולעיל קיד משמע להפך, שאוכל כזית מן הפסח בתחילה לאחר כזית מבשר החגיגה, ולבסוף משלים סעודתו מהפסח כדי שתהא אכילתו על השובע).

דף קב

- ר"א. א. האם אכילת מצה ומרור בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן?
 ב. בני החבורה שישנו, כולם או מקצתם – האם מותר להם להמשיך לאכול פסח ומצה? ומה הדין כשנתנמנו ולא ישנו?
 ג. הפסח אחר חצות הלילה – האם מטמא את הידים, כדין הנותר?
 ד. האם מצה בזמן הזה נאכלת למצותה אחר חצות הלילה?
 א. אמר רבא: מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן (על מצות ומררים יאכל הו. אלא שבמצה שנה הכתוב ואמר בערב תאכלו מצת – אעפ"י שאין פסח). ורב אחא בר יעקב אמר: אחד זה ואחד זה דרבנן (ובערב תאכלו מצת בא לחייב טמא ושהיה בדרך רחוקה במצה, הגם שאינו בפסח). תניא כוותיה דרבא. הלכה רבא (תוס' ושאר פוסקים).
- ב. התחילו לאכול פסח וישנו מקצתם – יאכלו. ישנו כולם – לא יאכלו. (החמירו חכמים בדבר מפני שנראה כאוכל בשני מקומות. רשב"ם). והראב"ד פירש משום הסח הדעת). רבי יוסי אומר: נתנמנו – יאכלו. נרדמו – לא יאכלו.
 היכי דמי נתנמנו – אמר רב אשי: ישן ואינו ישן, ער ואינו ער, כגון שקוראים לו ועונה, ואינו יודע להשיב סברה אבל כאשר מזכירים לו – נזכר.
 פרש רשב"ם שרבי יוסי מחמיר וסובר שאם נרדמו אפילו מקצתם – לא יאכלו, ורק כשנתנמנו מקצתם יש להקל. וכן דעת הרא"ש והטור. ואילו הרמב"ם כתב שרבי יוסי להקל בא ולומר שנתנמנו אינו כנרדמו ואפילו נתנמנו כולם לא יאכלו. וכן פסק בשלחן-ערוך (תעו, ב. ובח"י מחמיר כדעה ראשונה, אבל בבאה"ל כתב להקל).
 ופסק רשב"ם כרבי יוסי [שכן סבר רבה, לפירושו]. וכתב שהוא הדין בזמן הזה שאין פסח. וכן כתב רש"י. וכן נפסק בשלחן ערוך (תעו, ב). ואולם התוס' (ק"ט:): והרז"ה חולקים וסוברים שאפשר לאכול מצה בשתי חבורות ובשני מקומות. וכן דעת הראב"ד הרא"ה ומהר"ם חלאוה כנ"ל.
- ג. משנתנו סתמה שהפסח אחר חצות מטמא את הידים. והעמידוהו כרבי אלעזר בן עזריה שזמן אכילת פסח מדין תורה הוא עד חצות, אבל לרבי עקיבא אינו נעשה נותר עד הבוקר [יש מפרשים בדעת הירושלמי שאפילו לרבי עקיבא מטמא את הידים משום 'הסח הדעת' הואיל וחכמים אסרוהו באכילה. עפ"י פני משה].
 א. נחלקו הראשונים האם הלכה כרבי עקיבא (רמב"ם, רא"ש) או כרבי אלעזר בן עזריה (תוס'). ויש מסופקים בדבר (ערשב"א מגילה כא ועוד).
 ב. יש אומרים שגם לראב"ע אינו נעשה 'נותר' ממש עד בוקר כפשטות הכתוב (בשם הגר"ח הלוי; אור שמח חמץ ומצה ו, א ועוד. וכן משמע לכאורה באור זרוע ובריטב"א ברכות ט. ואולם בתוס' שם ובפשט דברי הרשב"ם בסוגיא אין נראה כן). ויש מי שהוסיף לחדש שגם לאחר חצות יש באכילתו מצות אכילת קדשים, הגם שאין שם מצות אכילת פסח – כיון שעדיין לא נפסל עד בוקר (עפ"י או"ש שם. ואין כן סוגיין דעלמא).

דין טומאת ידים בפניגול ונותר, נתבאר לעיל פה.

שמב

- ד. אמר רבא: אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו, כפסח.
- א. המרור, דינו כמצה וצריך לאכלו קודם חצות לראב"ע (עפ"י פרי מגדים תעז בא"א א; מנחת חינוך ז,ד).
- גם קריאת ההלל יש להקדימה קודם חצות (עפ"י רשב"א ברכות ט ובש"ת ח"א תמה; ר"ן כאן ופ"ב המגילה; רמ"א או"ח תעז,א. וע"ש בבהגר"א דהיינו משום כוס רביעי שדינו כפסח). ואילו התוס' (במגילה כא.) כתבו שאין להחמיר בקריאת הלל.
- וכן חיוב סיפור יציאת מצרים לרבי אלעזר בן עזריה – זמנו עד חצות. וכן מפורש בדברי רבי אלעזר במכילתא (בא, קכה. וכ"כ בש"ת משכנות יעקב או"ח קנא). ואולם כל המרבה לספר גם לאחר זמן זה – הרי זה משובח, וכמעשה שהיו החכמים מסובים בבני ברק ובתוכם רבי אלעזר בן עזריה (עפ"י מנחת חינוך כא,ב; משך חכמה פר' בא יג. וע' גם שו"ת עמק יהושע ח"ב יא; הגדה אמרי שפר לנצי"ב. ובשפ"א צדד שמעשה זה היה בשאר לילות השנה).
- ב. לרבי עקיבא זמנו אכילת הפסח מהתורה כל הלילה [וכן פסק הרמב"ם וכן הסכים הרא"ש], כמו כן אכילת מצה כל הלילה. ואף על פי שבפסח גזרו חכמים שייאכל עד חצות (תוס', עפ"י ריש ברכות ועוד) – במצה ובמרור לא גזרו (עפ"י מפרשים).
- ג. מקובל לחשב 'חצות לילה' – אמצע הזמן שמשקיעת החמה ועד הנץ. ואולם הדבר צריך עיון, כי לכאורה נראה שה'לילה' לענין זה הוא כשאר דיני התורה, עד עלות השחר [ולכתחילה יש לחשוב משקיעת החמה ובדיעבד מצאת הכוכבים] (עפ"י מנחת שלמה צא,טו; הליכות שלמה).
- ד. יש מי שחידש שמצוה מן התורה לאכול פסח, וכן מצה שהוקשה לפסח, מיד כשחשכה. 'זוה דין חדש לא הוזכר בראשונים... ועוד צריך ביאור' (עפ"י אור שמח חמץ ומצה ו,א).

דף קבא

- ריב. א. בירך על אכילת הפסח – האם פטר את הזבח מברכה, וכן להפך?
- ב. אלו ברכות נאמרות בפדיון הבן, ומי מברכין?
- א. לדברי רבי ישמעאל, ברכת (אכילת. רש"י ורשב"ם) הפסח פוטרת את של זבח (- חגיגה, או נדרים ונדבות הנאכלים בליל פסח. רשב"ם). ושל זבח אינה פוטרת את של פסח. רבי עקיבא אומר: לא זו פוטרת זו ולא זו פוטרת זו. [בארו בגמרא שמחלוקתם תלויה בשאלה אם זריקה בכלל שפיכה, כלומר שפך דם השלמים במקום לזרוק – יצא, אם לאו. לרבי עקיבא לא יצא ולרבי ישמעאל יצא לפיכך ברכת הפסח פוטרת השלמים כי הם בכלל הפסח למתן דמים (עפ"י רש"י ורשב"ם. ויש גרסאות אחרות (עתוס). ויש אומרים שלפי האמת אין שני הנידונים תלויים זה בזה. עפ"י רמב"ם).
- א. מרש"י משמע שנוסח ברכת האכילה: 'אקב"ו על אכילת פסחים / שלמים'. ורשב"ם כתב '... לאכול הפסח / הזבח'. וכן הוא בתוספתא.
- ב. נראה לכאורה שלא דנו לפטור הזבח בברכת הפסח אלא כשיש לפניו פסח לאכול [ואז יתכן שאפילו ברך על הזבח עצמו נפטר מפני טפילותו אל הפסח], אבל בזמן אחר כשברך עליו ברכת הפסח – לא נפטר.

דין הניתנים בשפיכה ובזריקה – נתבאר בזבחים לו.